

Slobodan Sadžakov,¹ Michael Antolović²

Univerzitet u Novom Sadu, Pedagoški fakultet u Somboru, Podgorička 4, RS–25000 Sombor

¹ slobodansadzakov@yahoo.com, ² mihael.antolovic@pef.uns.ac.rs

Reformacija i moral

Sažetak

U radu se razmatraju osnovni aspekti Lutherova i Calvinova shvaćanja morala, posebno u povezanosti s pojmom (moralne) individualizacije kao ključnog etičkog određenja. Također, razmatra se i pitanje uloge reformacijskog učenja u razgrađnji srednjovjekovne »moralne slike svijeta«, kao i posljedice koje je ono izazvalo u političkom i ekonomskom smislu.

Ključne riječi

reformacija, moral, egoizam, individualizacija, kršćanstvo, Martin Luther, Jean Calvin

1.

Tematizacija *reformacijskog shvaćanja morala* predstavlja segment tematizacije šireg i kompleksnijeg pitanja, a to je *kršćansko shvaćanje morala*.¹ Na samom početku ovog teksta, pokušat ćemo, u kratkim crtama, navesti neke od značajki spomenutog shvaćanja. Najprije, treba podsjetiti da je kršćanstvo, od svojih početaka, ispoljavalo namjeru određivanja moralne vrijednosti i norme, odnosno kriterije vođenja ispravnog načina života. U sadržajima monoteističkih učenja, u okviru toga i kršćanskog, lako se može uočiti pretenzija k oblikovanju pravila onoga što se smatra valjanim djelovanjem. Poznato je da su monoteističke religije zasnovane na uvjerenju o postojanju jednoga boga, na uvjerenju o čovjekovoj stvorenosti od strane boga te potrebi okrenutosti k bogu kroz ispunjavanje njegovih zapovijedi. Pravila monoteističkih religija (uputstva o dobrom, valjanom, poželjnom) iskazana su kroz tekstove koji se od strane određenih vjerskih pravaca nazivaju *svetim knjigama* (Biblija, Kur'an). To podrazumijeva i uvjerenje da njihov sadržaj potiče od boga koji je preko proroka (Mojsije, Isus, Muhamed) iskazao svoju »volju«. Za razliku od politeističkih religija gdje je ponašanje bogova – koji imaju svoju posebnu sferu utjecaja (Atena – boginja mudrosti, Ares – bog rata itd.) – često predstavljeno kao veoma slično ljudskom (u helenskoj mitologiji bogovi ponekad lažu i varaju), monoteizam donosi shvaćanje boga kao *apsolutne moći i apsolutnog moralnog dobra* (moralni apsolut).

1

U ovom radu korišteni su, kao polazište, određeni uvidi i dijelovi radova koji su objavljeni u knjigama: Slobodan Sadžakov, *Novozavjetni moral*, Filozofski fakultet Novi Sad, Novi Sad 2006.; Slobodan Sadžakov, *Egoizam. Etička studija o moralnim principima kapi-*

talizma, Mediterran publishing, Novi Sad 2013., str. 28–49; Mihael Antolović, Slobodan Sadžakov, »Sekularizacija i moral«, *Metodički ogledi* 22 (2015) 2, str. 61–78, doi: <https://doi.org/10.21464/mo42.222.6178>.

Kada govorimo o značaju novozavjetnih postavki za etiku kao filozofsku disciplinu koja se bavi moralom, potrebno je podsjetiti na načelnu razliku između *filozofskog* i *religijskog* shvaćanja morala.² U ovom kontekstu, prvenstveno ćemo se fokusirati na kršćansku koncepciju morala koja je izložena u Novom zavjetu. Po svom sadržaju i načinu izlaganja, Novi zavjet predstavlja religijsko učenje koje ne pokazuje interes za etiku kao filozofsko-praktičku disciplinu, odnosno za njena dostignuća i povijest.³ Zbog te činjenice, ipak, ne treba ignorirati da je Novi zavjet veoma relevantan za etiku, u prvom redu zbog potrebe da se sagleda jedna važna etapa shvaćanja morala. U Novom zavjetu spomenuta je gotovo kompletna struktura moralnog djelovanja (shvaćanje dobra, zla, vrline, moralnog uvjerenja, moralnog izbora, savjesti itd.). Ta je struktura neosporno prisutna, mada nije izložena i u pojmovnim sklopovima, što je jedna od važnih razlika u odnosu na filozofski, odnosno etički pristup fenomenu morala. Naime, novozavjetna moralna koncepcija iskazana je u formi mitsko-metaforičnog načina izlaganja, što donekle otežava mogućnost prepoznavanja etički relevantnog sadržaja.⁴ Pored ostalog, novozavjetne postavke nalaze se u temeljnoj razlici prema helenskom pouzdanju u razumske (epistemičke) moći čovjeka kao osnove obuzdavanja onog patetičkog (nagonskog) i mogućnosti vođenja valjanog života (zajednički temelj helenjskih etičkih shvaćanja sačinjavalo je uvjerenje o valjanom djelovanju koje proizlazi iz razumskih dispozicija čovjeka).⁵ Zbog svoje temeljne postavke o najvišoj vrijednosti (bog) i načinu pristupa toj vrijednosti (vjera, ljubav, nada), novozavjetni sadržaj pomiče težište od *epistemičke* biti čovjeka prema *emotivno-voljnom* aspektu shvaćenom kao adekvatnom načinu odnošenja prema bogu, odnosno dosezanju moralnog života. Iz novozavjetne vizure, razum nije dovoljan za »zahvaćanje« nove kategorije, odnosno iskustvo koje potencira Kristovo učenje: »Znanje napuhuje, a ljubav izgrađuje.«⁶ Upravo je »srce« (gr. *kardia*, lat. *cor*) kao pretpostavljeno središte i posrednik punoće »novog života«, shvaćeno kao ono što, u svojoj »dubini« i »širini«, nadilazi razumski način spoznavanja kao nešto najviše, odnosno najvrjednije. Procedure razuma su, prema novozavjetnom sadržaju, inferiorne u odnosu na snagu vjere, što vodi opredjeljenju da se izvjesnost zemaljskog (na koju je razum upućen) mora podrediti drugačijoj vrsti izvjesnosti. O toj izvjesnosti trebaju posvjedočiti ključne novozavjetne kategorije – *vjera*, *ljubav* i *nada*. Jednom riječju, težište razumijevanja čovjeka prenosi se na njegovu *duhovnost* koja, posredovana božanskom asistencijom, treba preokrenuti pravac ustaljenog djelovanja i učiniti ga valjanim, odnosno moralnim.

2.

Nakon uvodnog osvrta na određene aspekte odnosa religije i morala, usredotočimo se na našu osnovnu temu. Reformacija se javlja u 16. stoljeću, poslije veoma dugog perioda postojanja kršćanstva.⁷ U vrijeme svog nastanka, najprije kroz učenje Martina Luthera, sve uočljiviji postaju začeci društvenih procesa koji su, uz mnogo povijesnih posredovanja, vodili postepenom razaranju srednjovjekovnih poredaka mišljenja i djelovanja. Reformacijsko učenje predstavljalo je važan dio tih procesa, s nesumnjivo značajnim utjecajem u idejno-moralnom smislu. U tom pogledu, smatra se da je u procesu razgradnje srednjovjekovne »slike svijeta« reformacija bila, na mnogo načina, neusporedivo utjecajnija od renesanse. Kada je riječ o sferi morala, ova tvrdnja svoj oslonac nalazi u argumentu o tadašnjem prvorazrednom utjecaju koji su religijska učenja, prije svega kršćansko, imala na formiranje moralnih stavova ljudi europskog podneblja. Spomenuti utjecaj umnogome je

nađilazio utjecaj filozofskih koncepcija ili elitnih kulturnih pokreta.⁸ Pojava reformacije bila je, kao što je to dobro poznato, veoma značajna s obzirom na dugotrajnu dominaciju kršćanstva u duhovno-moralnom smislu, kao i na istaknuto mjesto ove religije u okviru epohe feudalizma. Pored ostalog, može se reći da upravo reformacija donosi ključni sukob unutar kršćanstva čime je, u velikoj mjeri, narušen duhovno-moralni monopol koji je tijekom srednjeg vijeka imala Katolička crkva, svojim učenjem i praksom duboko integrirana u feudalni sistem društvenosti.⁹ Reformacija nije relevantna samo kao teološka rasprava i promjena u tumačenju određenih segmenata kršćanske dogme nego je veoma značajna i u pogledu formiranja moralnih, ekonomskih i političkih kriterija djelovanja. Na spomenutu ulogu reformacijskog učenja u dugotrajnom procesu legitimacije osnovnih formi moderne društvenosti ukazivano je u nizu radova, spomenimo ovdje samo utjecajna djela Webera i Tawneyja.¹⁰

2

O odnosu filozofije i teologije vidi: Volfhart Panenberg [Wolfgang Pannenberg], *Teologija i filozofija: njihov odnos u svetlosti njihove zajedničke istorije*, prevela Emina Peruničić, Plato, Beograd 2003.

3

Usp. Piter Singer [Peter Singer], *Uvod u etiku*, preveo Slobodan Damjanović, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad 2002., str. 127–131.

4

Usp. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Rani spisi*, preveo Slobodan Novakov, Veselin Masleša, Sarajevo 1982., str. 286.

5

Fridrih Jodl [Friedrich Jodl], *Istorija etike kao filozofske nauke*, preveo Nerkez Smilagić, Veselin Masleša, Sarajevo 1963., str. 70.

6

1 Kor 8,1.

7

Suštinu svojih shvaćanja Luther je iznio 1517. u znamenitih 95 teza (koje je navodno istaknuo na crkvi u Wittenbergu), čime je otpočeo proces reformacije. U prvom redu, on je odbacio mogućnost otkupa grijeha i osporio ulogu rimskog pape. Luther je, također, smatrao da ljudska bića mogu ostvariti spasenje od grijeha isključivo putem ispovijedanja vjere koja je sadržana u Svetom pismu, a ne posredstvom činjenja dobrih djela kao što je kupovina oproštajnica. U polemici s predstavnicima Rimokatoličke crkve koja je uslijedila, Luther je formulirao osnove svoga učenja. Pored pridavanja naročitog značaja snazi osobne vjere, Luther je tvrdio da je izvor vjere isključivo evanđelje, ne i spisi crkvenih otaca, te da je presudna važnost milosti koju Bog dodjeljuje istinskim vjernicima. Prema tome, suštinu Lutherova učenja predstavlja trojstvo koje čine »samo milost, samo vjera i samo Biblija« (*sola gratia, sola fide, sola scriptura*). Polazeći od ovih stavova, Luther se založio za temeljnu reformu Rimokatoličke crkve koja

je uključivala promjene kršćanske dogme, ali i promjene crkvene organizacije. Na dogmatiskom planu, on je odbacio autoritet crkvenog učenja, kao i većinu svetih tajni izuzev krštenja i pričesti. Smatrajući da čitava zajednica vjernika može obavljati svećeničke dužnosti, Luther je odbacio i postojanje svećenstva kao posebnog posvećenog staleža. Konačno, nasuprot centraliziranom uređenju Rimokatoličke crkve, on je zatražio organiziranje kršćana na lokalnom nivou, unutar zajednica u kojima žive, kao i slobodan izbor svećenika iz reda zajednice kršćana. Povrh toga, Luther se založio za ukidanje manastira i monaških redova, kao i celibata za svećenička lica. Lutherovo teološko učenje sistematizirano je 1530. u *Augsburškoj konfesiji* – osnova vjere predstavlja Sveto pismo, vjerski obred se odvija na narodnom jeziku, iz njega je odstranjena liturgija i sastoji se od propovijedi i zajedničkog pjevanja; prihvaćaju se samo dvije svete tajne – krštenje i pričest – a vrhovna vlast u Crkvi pripada svjetovnom vladaru – knezu.

8

Usp. S. Sadžakov, *Egoizam*, str. 28–49.

9

Treba podsjetiti da je djelovanje pape i Katoličke crkve kritizirano i prije pojave Lutera; spomenimo ovdje Williama Ockhama (1285.–1347.) koji je tvrdio da papa nije nepogrešiv, smatrajući da se iznad njegove uloge i značaja nalazi autoritet Biblije (zbog toga je bio izopćen iz Katoličke crkve), kao i češkog propovjednika Jana Husa (1369.–1415.) koji je, također, na sličan način kao i Luther kasnije, istupao protiv autoriteta pape (zbog optužbi za herezu bio je spaljen na lomači u Konstanci 1415. godine).

10

Usp. Max Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, preveo Nika Miličević, Veselin Masleša, Sarajevo 1968.; Ričard Henri Toni [Richard Henry Tawney], *Religija i uspon kapitalizma*, prevela Drinka Gojković, Prosveta, Beograd 1979.

U njima su, između ostalog, istraživane implikacije Lutherova i Calvinova učenja u pogledu formiranja novovjekovnog i modernog shvaćanja čovjeka, morala, države, ekonomije (rada), braka itd.

U namjeri da ukažemo na neke aspekte reformacijskog shvaćanja morala, potrebno je najprije osvrnuti se na Lutherovu reafirmaciju stanovišta moralnog individualizma. Moralnosti (moralne samosvijesti) nema bez stanovišta individualizacije. Moralna individualizacija, kao sastavni dio općeg procesa individualizacije, podrazumijeva načelnu priznatost prava pojedinačne moralne namjere, moralnog uvjerenja, moralnog izbora itd., odnosno otvaranje mogućnosti samorukovodstva.¹¹ Riječ je o stanovištu koje svoje rudimente ima u Sokratovu i Kristovu učenju. U oba slučaja, riječ je o rađanju stanovišta moralne svijesti kroz opreku prema običajnosnim obrascima života. Kada je riječ o sadržaju Novog zavjeta u kojemu je izloženo Kristovo učenje, on se može sagledati i kao svjedočanstvo o jednoj od najvažnijih epohalnih točaka rasprave o moralnoj individualizaciji. Na tom primjeru možemo uočiti kako se pitanje moralne individualizacije iz filozofskog medija (antičke koncepcije) »pomaklo« u religijski medij, odnosno iz medija epistemičnosti k mediju »duhovnosti« u kojem su (u oslonjenosti na božansku asistenciju) traženi orijentiri moralnosti, odnosno istinskog života. Moralno samoudublјivanje je, prema novozavjetnom sadržaju, trebalo za rezultat imati okretanje bogu, odnosno nalaženju boga u »srcu« (moralnom uvjerenju) naspram židovskog običajnog formalizma protiv kojega Krist snažno istupa. Nagovor na moralnu individualnost događa se i puno stoljeća kasnije s Lutherovim učenjem u velikoj mjeri oslonjenim na novozavjetnu poruku. Naime, nakon srednjovjekovnog etabliranja koncepta Crkve kao »kolektivne savjesti« i izrazite institucionalizacije vjere te njenog suštinskog svođenja na običajnosnu moć, s Lutherovim učenjem dogodila se reafirmacija principa (moralnog) individualizma na religijsko-teološkoj osnovi, na veoma sličan način onom koji je zagovaran u Kristovu učenju.¹² U Lutherovoj verziji, reaktualizacija principa moralne individualnosti podrazumijevala je naglašavanje važnosti unutrašnjeg iskustva, *vjere* kao osobnog odnosa s bogom, što je u velikoj mjeri relativiziralo važnost institucionaliziranog posredovanja Crkve. Lutherovim se učenjem još jednom pokazalo da temeljno pitanje kršćanstva predstavlja zapravo pitanje o mogućnostima individualnosti. O tome rječito govori i Lutherovo prkosno držanje u Wormsu i pozivanje na pravo izbora, odnosno na savjest kao vrhovno načelo odlučivanja.

Lutherova reafirmacija individualnosti predstavljala je značajan segment stvaranja idejnog rudimenta koji je kasnije kroz brojne meandre povijesnog događanja, posebno u svom sekulariziranom vidu, pomogao afirmiranju mogućnosti kreiranja vlastitog života, pa i onog moralnog, u mnogo širem opsegu nego što je to bio slučaj u ranijim epohama. Treba naglasiti da je Lutherov nagovor na individualnost bio motiviran religijskim interesom i da to predstavlja njegovu suštinsku odredbu i granicu. Njegov se nagovor na presudan način razlikuje od moderne interpretacije tog principa koja je, u svom suštinskom zanemarivanju »transcendentnih naloga«, vodila afirmaciji široke lepeze individualizacijskih mogućnosti (zadovoljstvo, sreća, egoizam itd.). Za Luthera se individualnost, pa onda i individualna sreća, ne može zamisliti drugačije nego kao »sreća u bogu«.¹³ Sve drugo predstavlja »višak individualizma«, odnosno nesvrhovito egoističko razobrućavanje čovjeka koje, samim tim što je udaljeno od usmjerenosti k bogu, predstavlja nešto moralno upitno. Njemački teolog donio je, nesumnjivo, utjecajno, ali veoma ograničeno shvaćanje slobode, odnosno individualnosti. S pravom se može reći da je reformacija »indirektno doprinijela nastanku modernog duha«, ali tvrditi

da je ona sama bila »prvi pobjedonosni prodor moderne afirmacije svijeta znači nepoznavanje njenog načelnog neprijateljskog stava prema najvažnijim pretpostavkama modernog mišljenja«. ¹⁴ To je potrebno naglasiti jer postoji interpretativna opasnost da se preuveličaju dometi i uloga Lutherove teološke koncepcije. ¹⁵

3.

Suprostavljajući se praksi katoličanstva, značajno obilježenoj formalizmom i kalkulativnom utonulošću u »prozu svijeta«, Luther je, kao što smo spomenuli, ogroman dio svog vjerskog učenja zasnovao na pokušaju reafirmacije izvora kršćanstva. Jedna od osnovnih sličnosti Lutherove koncepcije i novozavjetnih stavova vezana je za specifično odvajanje religijskog (odnosno moralnog) od cjeline praktičkog konteksta. Luther ponavlja novozavjetni stav da je presudan moralni preobražaj (koji je isto što i okrenutost bogu, uz podrazumijevani djelatni moment vezan za ispunjavanje njegovih »naloga«), a ne efemerno učešće u praktičkim formama svjetovnog života. Podsjetimo da je, pored ostalog, eshatološko-entuzijastički naboj novozavjetnog učenja vezan za nagovor k upražnjavanju ideje ljubavi koja treba prožeti zajednicu kršćana na način aktivne pomoći bližnjima. To je ono što se može shvatiti kao centralna moralna ideja spomenutog učenja, dok se prema učešću u klasičnim formama praktičkog života (politika, pravo, ekonomija) zauzima stav indiferentnosti. ¹⁶ Djelovanje u tim sferama predstavlja samo povremeni nužni tribut postojećem, od kojeg se treba odvratiti kad god je to moguće. Na tom tragu, Luther se zalaže za obnovu vjerskog entuzijazma (koji može doći samo kroz unutrašnji preobražaj, odnosno revitalizaciju stanovišta vjere), dok regulaciju društvenosti (u širem smislu) prepušta »zemaljskim« institucijama i, iz tog obzora, formiranim praktičkim rezonima. Upućivanje značajnijih moralnih zahtijeva u pogledu reformiranja cjeline društvenosti nije predstavljalo Lutherov prioritet. O tome se može govoriti samo u posrednom smislu:

»Crkva priznaje božanski karakter svjetovne vlasti, a država preko pobožnih kraljeva, zauzvrat, priznaje i podržava vjersku propagandu i brine se za blagostanje i obrazovanje svojih podanika.« ¹⁷

¹¹ Usp. Sirkku Hellsten, *In Defense of Moral Individualism*, Philosophical Society of Finland, Helsinki 1997., str. 61.

¹² Načelno o Lutherovoj povijesnoj ulozi i učenju u: Lisjen Fevr [Lucien Febvre], *Jedna sudbina: Martin Luter*, prevela Mirjana Vukmirović, Velika edicija Dobra Vest, Veternik 1996.; Donald Bloesch, *Osnove evanđeoske teologije I–II*, preveo Tomislav Jonke, Dobra vest, Novi Sad 1989.; August Franzen, *Pregled povijesti Crkve*, preveo Josip Ritig, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1983.; Jean Boisset, *Protestantizam: kratka povijest*, preveli Vlasta Crnković, Nikola Crnković, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1985.

¹³ Usp. S. Sadžakov, *Egoizam*, str. 28–49.

¹⁴ Usp. Franz Borkenau, *Prelazak sa feudalne na građansku sliku sveta: studija o povesti filozofije manufakturnog perioda*, preveli Olga Kosrešević i dr., Komunist, Beograd 1983., str. 68.

¹⁵ Usp. M. Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, str. 16–17. Potrebno je podsjetiti i na represivnost »calvinovske« Ženeve, kao i na Lutherov stav prema ustanku njemačkih seljaka.

¹⁶ O tome šire u: S. Sadžakov, *Novozavjetni moral*, str. 149–165.

¹⁷ Usp. Ljubomir Tadić, *Tradicija i revolucija*, Srpska književna zadruga, Beograd 1972., str. 44.

Lutherova pozicija imala je svoje značajne posljedice u pogledu redefiniranja odnosa Crkve i države. Treba dodati da je njegovo shvaćanje odnosa Crkve i države *in praxi* odgovaralo njemačkim kneževima (a poslije i vlastodršcima u drugim zemljama tadašnjeg europskog podneblja) koji su to učenje i prihvatili jer je, na značajan način, legitimiralo njihove ambicije i interese vezane za smanjivanje dominacije Katoličke crkve i cara. U ovom kontekstu, spomenimo MacIntyreovo mišljenje o Lutherovu mjestu u pogledu razvoja ideja o moralu. MacIntyre kaže:

»Luther je bio bez premca u podržavanju apsolutnih prava svjetovne vlasti, čime se i sam hvalio. U tome leži njegov značaj za povijest moralne teorije. Ovo prepuštanje sekularnog svijeta samom sebi još je više olakšano njegovim učenjem o grijehu i opravdanju.«¹⁸

Ovaj autor naglašava, uspoređujući Machiavellija i Luthera, da obojica na različite načine »označavaju prekid sa hijerarhijskim, sintetizirajućim društvom srednjeg vijeka, i jasan prelazak u moderni svijet«. ¹⁹ Reflektirajući realnost političkog života, Machiavelli politiku shvaća kao sferu obilježenu specifičnim rezonima djelovanja koji su usmjereni k osvajanju vlasti i povećanju moći. U cilju djelotvornosti, ta sfera, sa svojim karakterističnim načinima funkcioniranja, mora biti, prema Machiavellijevu mišljenju, relaksirana od brojnih moralnih normi i obzira, pa i od onih na kojima je inzistiralo kršćanstvo. Kada je riječ o Lutherovu shvaćanju, moralno djelovanje je, u svom suštinskom značenju, odijeljeno od konteksta značajnog djela praktičkog života. Luther moralno djelovanje smješta u posebnu sferu (koja je neodvojivo povezana s religijskim imperativima), suštinski udaljenu od političke sfere i njenih rezona. ²⁰ MacIntyre smatra da i kod Machiavellija i kod Luthera, s »veoma različitih točaka gledišta, zajednica i njen život nisu više područja u kome se živi moralan život«. ²¹ Oba učenja se, dakle, pored ostalog, mogu sagledati i u kontekstu procesa opravdanja države, odnosno opravdanja autonomije sfere politike. Drugim riječima, ova učenja, svako na svoj način, detektiraju početak novovjekovnog profiliranja praktičkih sfera, odnosno činjenicu rastakanja srednjovjekovne praktičke »slike svijeta«.

4.

Razmotrimo dodatno ulogu Lutherova učenja u pogledu legitimacije ideje države. Ona je zasnovana na nekoliko postavki od kojih je jedna od najvažnijih vezana za shvaćanje ljudske prirode kao zle i egoistične, koja se, kao takva, mora zauzdati. Shvaćanje njemačkog teologa o radikalnoj iskvarenosti ljudske prirode (teološko utemeljenje »moralnog pesimizma«) predstavljalo je svojevrsno obnavljanje i radikalizaciju Augustinove teze o pokvarenosti ljudske prirode koja je vodila zagovaranju stava o prepuštanju svijeta »samom sebi«. ²² Legitimaciju uloge države činilo je i Lutherovo uvjerenje o neuništivosti egoizma koje je stvaralo potrebu da se nađu efikasni mehanizmi praktičke regulacije koji će ga obuzdavati. Takvo shvaćanje ljudske prirode vodilo je njemačkog teologa, a poslije njega i Calvina, zaključku da se koruptivna ljudska priroda, između ostalog, mora zauzdavati i silom koju posjeduje država. Smisao države je da guši zlo »svjetskim« sredstvima, odnosno da mehanizmima vlasti savlada ljudske nagone, strasti, egoizam, tj. sve ono razorno što iz toga proizlazi. ²³ Državna vlast, prema Lutherovu mišljenju, spada u opće carstvo zla na zemlji:

»Upravo kao takva bila je i opravdana učenjem Reformacije – s uvjerenjem da se ljudi mogu samo silom obuzdati u svojim rdavim stremljenjima. Klin se klinom izbija: zlo se suzbija zlom.

U tom uvjerenju, politička misao Reformacije kao i politička misao Renesanse prihvaćaju i opravdavaju apsolutnu vlast, razumije se, s različitim motivima.²⁴

Drugim riječima, državna vlast kao samostalna svjetovna moć ima svoj djelokrug, ona treba »mačem« gušiti zlo i održavati poredak.²⁵ Ovaj segment reformacijskog učenja nesumnjivo je od značaja za povijest refleksije države, ali i za temu egoizma, o čemu će više riječi biti kasnije. Za sada, treba napomenuti to da je Luther smatrao da se egoizam, čvrsto ukorijenjen u zloj ljudskoj prirodi, ne može nadvladati samo *moralnim putem* (okretanjem bogu). Dio regulacije efekata koje donosi ljudska priroda, uključujući tu i egoizam, spade u djelokrug države. Tako se ovaj put zla (*via mali*), put gušenja zla zlom, za njega pokazuje nužnošću (kao što je to slučaj i u Machiavellijevu i Hobessovu učenju).

Reformacijski stav o »samostalnom političkom pravu vladaoca« nesumnjivo predstavlja značajan segment opravdanja državne vlasti iz okrilja religijske sfere. Lutherovi stavovi mogu se tumačiti i kao svojevrsni povratak novozavjetnom razgraničavanju sfere vlasti i sfere vjere (»Caru carevo, bogu božje«). Takva Lutherova pozicija ujedno je predstavljala i značajan odmak od gledišta Katoličke crkve koje je produciralo srednjovjekovnu napetost vezanu za nadmetanje papske i svjetovne vlasti oko primata. Za razliku od katoličke pretenzije na primat nad državnom vlašću, posebno očigledne kod nekih papa, kao što je Grgur VII., Luther je zagovarao suštinsko razgraničenje vjerske i državne sfere. On je smatrao da se osnovni religijski interes ogleda u okretanju vjeri i napredovanju u njoj, dok regulaciju sfere »prozaičnih ljudskih stvari« treba prepustiti državi. Lutherova razrada ove ideje (učenje o »dva carstva«) podrazumijeva i koncept razdvajanja privatne i javne sfere života, odnosno razdvajanja sfere »unutrašnje« i »izvanjske« slobode.²⁶ Luther razlikuje *vita religiosa* i *vita saecularis* (»unutrašnjeg« i »vanjskog« čovjeka).²⁷ On, razumljivo, viši rang daje unutrašnjoj (moralnoj) slobodi (shvaćenoj kao područje istinskog vođenja religijsko-moralnog života) u odnosu na »vanjsku« slobodu. »Unutrašnji« čovjek vlastito prirodno zlo i egoističke porive može nadvladati okretanjem k bogu, dok egoizam »izvanjskog« čovjeka mora biti zauzdan od strane državne vlasti. Pored ostalog, i ovdje se može uočiti da Luther »sabija« suštinska religijska (u okviru toga i moralna) ispoljavanja u privatnu sferu, a nužnost »izvanjskog« života pri-

18

Usp. Alaster Makintajer [Alasdair MacIntyre], *Kratka istorija etike*, prevela Vesna Todorović, Plato, Beograd 2000., str. 143.

19

Ibid., str. 142.

20

O Lutherovu i Calvinovu shvaćanju države šire u: Lj. Tadić, *Tradicija i revolucija*, str. 33–60.

21

Usp. A. Makintajer [A. MacIntyre], *Kratka istorija etike*, str. 142.

22

Usp. Martin Luther, *Temeljni reformatorski spisi (I)*, preveo Goran Grajšak, Demetra, Zagreb 2006., str. 174–177.

23

Usp. Džon Plamenac [John Plamenatz], *Čovjek i društvo: kritičko ispitivanje nekih važnih društvenih i političkih teorija od Makijavelija do Marksa*, preveo Branimir Gligorić, Službeni glasnik, Beograd 2009., str. 111–113.

24

Usp. Lj. Tadić, *Tradicija i revolucija*, str. 48.

25

Ibid., str. 44–60.

26

Usp. Jerome B. Schneewind, »Luther's Two Kingdoms«, u: *The invention of autonomy. A history of modern moral philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 1986., str. 26–29.

27

Usp. M. Antolović, S. Sadžakov, »Sekularizacija i moral«, str. 66–67.

hvaća kao ono čemu se mora povinuti.²⁸ Kao vjernik, čovjek ostaje slobodan i jednak sa svima drugima, bez obzira na to kakav položaj ima u »izvanjskom« poretku. Međutim, ta sloboda i jednakost pripadaju samo njegovoj »unutrašnjoj« sferi. Drugim riječima, sloboda je unutrašnja vrijednost koja se može »pomiriti«, odnosno postojati paralelno s raznim formama neslobode u okviru šireg konteksta društvenosti.²⁹

5.

Političke, ekonomske i moralne implikacije Lutherova (a poslije njega i Calvinova) učenja bile su veoma značajne. Spomenuta učenja izazvala su veliki potres u srcu tadašnje Europe, koji je bio praćen žestokim religijskim sporovima i sukobima, nakon kojih su, najčešće, slijedila primirja i edikti. Podsjetimo na neke od njih. Na njemačkom prostoru, nakon niza sukoba između protestantskih i rimokatoličkih kneževa, vjerskim mirom u Augsburgu 1555. godine svjetovnim vladarima dodijeljeno je pravo određivanja vjeroispovijesti svojih podanika na osnovi načela »čija je zemlja njegova je i vjera« (*Cuius regio, illius religio*). Kada je riječ o Francuskoj, prihvaćanje Calvinovih ideja od strane značajnog dijela plemstva i građanstva (naročito na jugu zemlje) u su-vezi s nepostajanjem snažne centralne vlasti uvjetovalo je vjerske ratove između katolika i protestanata (1562.–1598.). Najkrvaviji događaj u mnoštvu sukoba tijekom 16. stoljeća predstavljala je Bartolomejska noć 1572. godine, kada je u Parizu (ali i drugim dijelovima zemlje) došlo do ogorčenog napada na protestante (hugenote) u kojem je stradalo preko 4000 ljudi. Primirje, odnosno kompromis između rimokatolika i protestanata postignut je *Nantskim ediktom* 1598. godine. Taj je edikt hugenotima priznao pravo na ispovijedanje svoje vjere. Time, međutim, nije bilo okončano razdoblje ratova potaknutih konfesionalnim razlozima zato što je prostor *Svetog Rimskog Carstva Njemačke Narodnosti* postao poprište krvavih višedesetljetnih sukoba tijekom prve polovine 17. stoljeća. Pobuna čeških protestanata u Pragu 1618. godine označila je početak *Tridesetogodišnjeg rata* da bi potom rat između Protestantske unije i Katoličke lige prerastao u sukob europskih razmjera jer su se, nastojeći ograničiti moć Habsburga, u rat na strani protestanata uključile i luteranska Švedska, ali i većinski katolička Francuska. Rat se okončao 1648. godine Vestfalskim mirom, kojim je utvrđena nezavisnost kalvinističke Nizozemske i Švicarske i potvrđene odredbe Augsburškog mira (da vladar određuje vjeroispovijest svojih podanika). Može se s pravom ponoviti da je Vestfalski mir predstavljao svojevrstni rastanak s idejom kršćanskog jedinstva i vladavinom univerzalne nadržavne ideje u politici.

Spomenuti sukobi i povijesno vrenje nastalo događajima u značajnoj mjeri iniciranim Lutherovim i Calvinovim učenjem, stvorili su potrebu stvaranja mehanizama vjerske tolerancije, odnosno nalaženja rješenja u pogledu koegzistencije različitih religijskih pravaca). Stvaranje mehanizama vjerske tolerancije bilo je od značaja i za sferu morala, s obzirom na to da je donosilo proširenje prostora za slobodu moralnog djelovanja. Može se reći da je izborni pravo religijskog opredjeljenja predstavljalo segment procesa stvaranja pretpostavki modernog moralnog pluralizma, odnosno dopuštenosti različitih moralnih stanovišta. Nesumnjivo je da je načelo »čija je zemlja njegova je i vjera« bilo nedovoljno subjektivno jer se, na dominantan način, radilo o volji kneževa, odnosno njihovu opredjeljivanju (koje se poslije »prelijevalo« i određivalo vjeroispovijest podanika). Međutim, ako zanemarimo taj moment, može se ustvrditi da su Lutherovo i Calvinovo učenje (kroz potenciranje stava vjere kao osobnog momenta, iskupljenja radom kao vida moralnog potvrđi-

vanja, relativizacijom religijskog formalizma) doprinijele afirmaciji moralnog stanovišta u smislu zagovaranju prava pojedinca (njegove savjesti) da odlučuje o onom što je istinito u religijskom (moralnom) smislu. Nakon toga, dugotrajnim procesom sekularizacije, oslobođene su mogućnosti i u pogledu prava agnosticizma i ateizma kao legitimno izabranih stanovišta.

6.

Lutherovo učenje imalo je veliki odjek i svoje daljnje puteve zahvaljujući sljedbenicima koji su, pored prihvaćanja, to učenje, u određenoj mjeri, i modificirali.³⁰ »Oni koji odapinju strijele duha, ne znaju gdje će one pasti«. Najznačajniji Lutherov nasljednik bio je Jean Calvin čija je teološka koncepcija također stekla brojne poklonike, posebno u tada razvijenim dijelovima Europe.³¹ Segment njegova učenja koji je izvršio veliki utjecaj na stvaranje pretpostavki modernog svijeta vezan je za opravdanje rada u moralnom smislu. Spomenuto opravdanje je, na značajan način, kroz brojna idejna i praktička posredovanja, utjecalo i na redefiniranje odnosa sfera morala i ekonomije. Nastojat ćemo, u osnovnim crtama, razmotriti one postavke Calvinova učenja koje imaju značajnu relevantnost za shvaćanje rada kao djelatnosti koje ima i naglašeno moralnu (religijsku) konotaciju. Prije nego se fokusiramo na neke od Calvinovih postavki potrebno je, najprije, u kratkim crtama razmotriti kontekst društvenosti koji su Luther i Calvin imali pred očima, a na čiju promjenu su, u većoj ili manjoj mjeri, utjecali. Spomenutu promjenu treba sagledavati u okviru općeg procesa vezanog za transformaciju iz feudalnog u kapitalistički koncept društvenosti. Jedan od najznačajnijih segmenata te promjene vezan je za ekonomske procese. Pokušat ćemo ukazati na povijesne, posebno ekonomske prilike tadašnjeg europskog podneblja u periodu kad se javlja reformacijski pokret, a to je 16. stoljeće. To stoljeće nazvano je i »stoljećem društvenih poremećaja« (R. H. Tawney). Mnogi autori naglašavaju važnost događanja u ovom stoljeću upravo zbog činjenice da se tada, u pojedinim europskim zemljama, na sve snažniji način, prenosila potreba nadrađanja dotadašnjih formi društvenosti. Promjene koje su označile početak rađanja građanske epohe odigrale su se, prije svega, u Nizozemskoj i Engleskoj. U Njemačkoj, gdje je i začel reformacijski pokret, društvene prilike bile su obilježene mnogo većim stupnjem zaostalosti u usporedbi s navedenim zemljama. Ali se i tamo postepeno naziralo da feudalni koncept društvenosti, osviješten srednjovjekovnim učenjem Katoličke crkve, predstavlja prepreku razvoju novih odnosa. Feudalizam je, kao epohalni sistem društvenosti, imao brojne specifičnosti. Neke od najvažnijih specifičnosti ogledale su se u velikoj nejednakosti između feudalaca i kmetova (osviještenoj različitim pravnim statusima), u nadređenosti prirodne privrede novčanjoj, u veoma slaboj društvenoj pokretljivosti, u karakterističnom tipu neposredne privredne interakcije itd. Pretežiti dio stanovništva bavio se poljoprivredom i živio na selu. Bitnu karakteristiku

28

Usp. Martin Luther, *O slobodi kršćanina*, preveo Miroslav Volf, Izvori, Novi Sad 1983., str. 19ff.

29

Usp. Lj. Tadić, *Tradicija i revolucija*, str. 48.

30

Usp. S. Sadžakov, *Egoizam*, str. 28–49.

31

Svoje najznačajnije djelo, *Institucije kršćanske vjere* napisao je kada je imao samo dvadeset pet godina, ali ga je u kasnijim izdanjima do 1559. godine preuređivao i proširivao. To djelo smatra se jednim od najutjecajnijih teoloških spisa svih vremena i može se sagledati, na tragu Lutherove reafirmacije individualnosti, kao veliki kršćanski odgovor na promjene koje su se događale na širem planu tadašnje društvenosti.

kasnog perioda feudalnih odnosa, prije svega, onih u tadašnjim malobrojnim gradovima, predstavljala je staleško-esnafska zatvorenost kojom se, između ostalog, nastojala sačuvati približna jednakost među »posvećenicima jednog zanata«. Tako strukturirane odnose pratio je, od strane kršćanskog srednjovjekovnog učenja legitimiran, koncept suzbijanja ekonomskog egoizma (prevlasti određenih moralnih regula nad ekonomskim). Podsjetimo da se »zaviještavanje srednjeg vijeka« zasnivalo na Bibliji, učenjima skolastičara i kanonskom pravu. To je činilo i presudnu idejnu osnovu moralnog ocjenjivanja »stvari privređivanja«, a na osnovu ustaljenog mišljenja da moral spada u djelokrug Crkve. Privredni život bio je prožet brojnim moralno kontoriranim pravilima, a ona su podrazumijevala raznovrsna ograničenja, upozorenja i zabrane (koje, istina, nisu uvijek u potpunosti poštovane u praksi). Kako Tawney u djelu *Religija i uspon kapitalizma* pokazuje, točku razdora između novih privrednih procesa tog vremena i teološkog shvaćanja privredne etike, predstavljala su pitanja *kredita, pozajmljivanja novca i cijena*.³² Suštinu teološkog shvaćanja činila je osuda koristoljublja, nepravedno stečene zarade, zelenašenja, odnosno ekonomskog egoizma koji se ogledao u izvlačenju koristi od drugih, odnosno u »zaboravu bližnjeg«. To sugerira zaključak da je »transcendentni okvir« srednjovjekovnog kršćanstva održavao načelnu prevlast moralnog nad ekonomskim što je, između ostalog, impliciralo da ni egoizam nije mogao biti idejno-etički opravdan, posebno ne na način kako je to slučaj s modernim dobom. Ipak, rascjep između »visokoparnih načela« i »vrlo niske prakse«, između postavki teološkog učenja i realnog ekonomskog djelovanja, postajao je zbog niza razloga, posebno tijekom 15. i 16. stoljeća, sve očigledniji.³³ U novu se privrednu situaciju u pogledu moralnih orijentira ulazilo sa starom doktrinom, zakonima i tradicijom formiranom tijekom prethodnih nekoliko stoljeća.³⁴ Tom konceptu etabliranih feudalnih kriterija, uključujući i one moralnog tipa, suprotstavljale su se snage koje su predstavljale nosioce razvoja novih društvenih odnosa, prije svega, onih u ekonomskoj i političkoj sferi. U takvom povijesnom trenutku rađa se Lutherovo i Calvinovo učenje utječući, manje ili više posredno, na opravdanje novih procesa, između ostalog i u pogledu moralnih vrijednosti i moralne motivacije. Protestantizam se, između ostalog, može shvatiti i kao izraz adaptabilnosti kršćanstva i permanentne egzegeze koju je provodila teologija, što je tipično za kršćanstvo od njegovih početaka, a posebno od perioda Pavlove teologije i procesa konstituiranja kršćanske dogme. Spomenuta adaptabilnost bila je uvijek u vezi sa stalnom potrebom traženja modusa koegzistencije sa »svjetskim životom« (država, ekonomija itd.).

7.

Calvin, kao i Luther prije njega, slijedi temeljnu postavku kršćanske dogme da se cilj valjanog života ogleda u vjernosti bogu i ispunjavanju njegove »volje« iskazane u Novom zavjetu. U osnovi svake koncepcije o moralnom djelovanju nalazi se neka, eksplicitna ili implicitna, antropologijska pretpostavka, odnosno određeno shvaćanje čovjeka i njegove biti. U okviru judeo-kršćanske tradicije ova pretpostavka vezana je za vjerovanje u čovjekovu stvorenost od strane boga. Bog je stvoritelj svijeta (cjelokupnog poretka postojećih stvari), dok čovjek predstavlja »krunu« božjeg stvaranja. Držeći se uvjerenja da čovjek svoja suštinska određenja zadobiva kroz odnos s bogom, Calvin u izvjesnom smislu nudi i novu interpretaciju odnosa boga, svijeta i pojedinca. Početak odnosa boga i čovjeka, koji na presudan način određuje svo kasnije događanje, vezan je za *prvobitni grijeh*, što je predstavljalo jednu od presud-

nih tema judeo-kršćanskog učenja. Calvin, slijedeći svoje teološke prethodnike, prvobitni grijeh shvaća kao »rodno mjesto« ključnog sukoba boga i čovjeka.³⁵ Čovjek se, iako izvorno stvoren na sliku božju, pobunio protiv svog kreatora. Svojim »istočnim grijehom« pao je u nemilost i ušao u novu vrstu odnosa s bogom. Iz biblijske perspektive, stvarnost biva shvaćena kao ono što se formira kroz proces odnošenja boga i čovjeka te bi se moglo reći da je sadržaj judeo-kršćanskog učenja zasnovan na varijaciji motiva *božjeg poziva* i *čovjekova odgovora* na njega, tj. pokušaja iskupljenja.³⁶ Calvin nudi svoju interpretaciju ovog odnosa, između ostalog, i kroz tematizaciju *ideje poziva*.³⁷ Bog upućuje ljudima dvije vrste poziva. Kao grešnicima, upućen im je poziv na spasenje, kao i poziv na to da u okviru određenog poretka društvenosti, imaju različite dužnosti preko kojih služe Bogu služeći i svojim bližnjima, odnosno zajednici. Pojedinaac ima čitav niz uloga kojima se moralno potvrđuje i približava bogu. Netko, primjera radi, ima obaveze vezane za status supruga, oca, trgovca, pripadnika određene države itd. Smisao ideje poziva ogleda se u služenju bogu, čime se ujedno zauzdava čovjekova sebičnost i pokazuje briga za druge.³⁸ Na primjeru ideje poziva kod Calvina može se zapaziti značajna rehabilitacija formi svakodnevnog života. Taylor je jedan od autora koji ukazuje na važnost veze između reformacijskog potvrđivanja kroz brojne forme svakodnevnog života i odbacivanja ideje posredovanja.³⁹ Pored ostalog, protestantsko potvrđivanje formi svakodnevnog života vodi i u direktno osporavanje smislenosti katoličkog visokog vrednovanja monaštva, odnosno uvjerenja da »povučenost iz svijeta« predstavlja najbolji način da čovjek iskaže svoju vjernost bogu i usmjerenost k njemu. Protestantizam, također, inzistira na asketskoj disciplini u pogledu ispunjavanja svakodnevnih dužnosti, smatrajući da ona nije ništa manje rigorozna od discipline kaluđera. Imperativi vezani za potrebu svakodnevnog potvrđivanja, uključujući i ono moralno, tijesno su povezani s radom čime je Calvin, na specifičan način, povezao sferu ekonomije i morala, što je u suštini izostalo kod Luthera.⁴⁰ Imperativ moralnog potvrđivanja kroz rad, kao segment ideje poziva, bio je oslonjen na Calvinov koncept predestinacije.⁴¹ Djelatno potvrđivanje kroz rad otvorilo je prostor posredne afirmacija sfere ekonomije kao istinite jer

32

Usp. R. H. Toni [R. H. Tawney], *Religija i uspon kapitalizma*, str. 145.

33

Ibid., str. 185.

34

Ibid., str. 17–34.

35

Usp. Žan Calvin [Jean Calvin], *Nauk hrišćanske vere*, prevela Ivanka Pavlović, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovi, Novi Sad 1996., str. 62–63.

36

Usp. S. Sadžakov, *Egoizam*, str. 28–49.

37

Usp. Čarls Tejlor [Charles Taylor], *Izvori sopstva: stvaranje modernog identiteta*, prevela Sofija Mojsić, Akademski knjiga, Novi Sad 2008., str. 341. O ideji poziva: M. Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, str. 48–55.

38

Leo Strauss, Joseph Cropsey (ur.), *Povijest političke filozofije*, prevela Mirjana Pajić-Jurinić, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb 2006., str. 245–246.

39

»Potvrđivanje običnog života ima porijeklo u judeokršćanskoj duhovnosti, a posebni poticaj koje je ono dobilo u modernom dobu prije svega potiče iz reformacije. Jedna od centralnih točaka, koja je zajednička svim reformatorima, bilo je njihovo odbacivanje posredovanja.« Vidi: Č. Tejlor [C. Taylor], *Izvori sopstva*, str. 326–330.

40

O načelnoj razlici Lutherova i Calvinova učenja vidi: J. B. Schneewind, *The invention of autonomy*, str. 32. Usp. Č. Tejlor [C. Taylor], *Izvori sopstva*, str. 345.

41

»U ideji predestinacije sadržana je misao da bog u svom veličanstvu od početka zna tko

se i kroz nju čovjek potvrđuje služeći bogu. Calvin rad shvaća kao individualan, kao što se individualno i potvrđujemo bogu. U tom pogledu, nema ni izabranih ni ekskulpiranih od rada. Rad koji Calvin afirmira nije više shvaćen samo kao nužnost u pogledu reprodukcije života ili kazna za Adamov grijeh, nego on ima i svoj viši duhovno-moralni cilj i smisao. Individualno spasenje posredovano radom proklamira se kao osobni prioritet. Calvinovim učenjem te kasnijim razvijanjem koje je ono imalo u protestantskim pravcima kao što je *puritanizam*, rad dobiva svoj najveći dignitet te više ne biva shvaćan kao nešto ropsko i nedostojno. Na taj način, dolazi do svojevrsnog preokreta u dogmi, što će, s obzirom na veliki utjecaj kršćanske religije, imati i konkretne reperkusije na realnu moralnu (i uopće životnu) motivaciju vjernika.⁴² Time se, kako je već spomenuto, proširuje polje moralnog potvrđivanja, odnosno napušta ranija načelna indiferentnost prema određenim sferama praktičkog života. Weber zato smatra da možda »nikada nije bilo intenzivnijeg oblika religioznog cijjenja moralnog djelovanja nego što je onaj koji je kalvinizam u svojim pristalicama stvarao«.⁴³

Za razliku od Luthera koji je, kako Tawney navodi, imao malo razumijevanja prema »polaganom otrovu trgovine i financija«, Calvin je, iako ništa manje opredijeljen za obnovu religijskog naboja, odnosno asketizma, uz svu strogost svojih vjerskih stavova, načelno prihvatio i neke od glavnih institucija »trgovinske civilizacije« i ukazao povjerenje klasama kojima će pripasti budućnost, odnosno opravdao ih je, u određenom smislu, teološkim argumentima.⁴⁴ Na taj način, njegovo učenje bilo je u značajnoj mjeri kompatibilno s novovjekovnim razvojem ekonomske sfere. Svojim učenjem Calvin je nastojao uspostaviti balans između »stare pravovjernosti« i prepuštanja novim procesima koji su bili obilježeni i jačanjem ekonomskog egoizma. S obzirom na dominantni religijski interes, Calvin nastoji očuvati temelje »ovozemaljske askeze«. To je nužno podrazumijevalo i osudu uživanja u svojini (i raznovrsnih oblika hedonizma) kao podrazumijevanog segmenta principa egoizma. Prava svrha djelovanja ogleda se, prema Calvinovu mišljenju, u obuzdavanju zle i egoistične ljudske prirode strpljivim i marljivim radom kojim čovjek ujedno iskazuje vjernost bogu. Specifičnost Calvinova učenja ogleda se u tome što ono osuđuje »ljubav prema sebi« u formi sebičnosti, istovremeno naglašavajući specifičnu važnost »brige za subjektivno« (spasenje). Kod Calvina se, prema Borkenauovu mišljenju, uvjerenje o »pokvarenosti ljudske prirode pod rukom pretvara u subjektivno pravo individue na sferu egoizma«.⁴⁵ Kako smo već istaknuli, pojavom Calvinova i puritanističkog učenja, a nasuprot srednjovjekovnom idejnom okviru, oslobađao se prostor moralne legitimacije rada a time posredno i legitimacije novih privrednih interesa (u okviru toga i ekonomskog egoizma), iako to, naravno, nije bila intencija ni preokupacija protestantskih teologa.⁴⁶ Asketizam, odricanje od zemaljskih ugodnosti koje kršćanstvo zahtijeva, podrazumijeva osudu pojedinačne brige za sebe utoliko, ukoliko ta briga predstavlja dominantnu usmjerenost prema »zemaljskim zadovoljstvima«.⁴⁷ Međutim, nesumnjivo da rad istovremeno donosi i stvaranje materijalnih dobara u kojima ljudi mogu i uživati, zaboravljajući religijsku motivaciju. Weber je jedan od autora koji je istaknuo da je u daljnjem povijesnom tijeku protestantska etika doživjela svoje transformacije i da je vjerska disciplina usmjerena na sistematski rad i posvećenost bogu postepeno uzmakla pred »ovozemaljskim utilitarizmom«. U okviru toga i epohalno etabliranje egoizma kao djelatnog principa (ekonomskog i moralnog) podrazumijevalo je postepeno »oslobađanje« od naglašenog asketsko-religijskog momenta, što je s kalvinizmom kao kršćanskim pravcem bilo, ipak, nemoguće.

Slobodan Sadžakov, Michael Antolović

Reformation and Morality

Abstract

This paper deals with the fundamental aspects of Luther's and Calvin's understanding of morality, particularly regarding the notion of moral individualisation as a key ethical definition. Additionally, the question of the role of Reformation teachings in the degeneration of the medieval "moral picture of the world" is also being considered, as well as the consequences it caused in the political and economic sense.

Key words

Reformation, morality, egoism, individualization, Christianity, Martin Luther, Jean Calvin

će biti spašen, a tko će propasti. I kao što kod Luthera djelovanje služi grešnom tijelu kao stega i poticaj u službi bogu, u Calvina je svaki privredni uspjeh znak božjeg izbora, božje nagrade za marljivost (trgovačka dobit je, na primjer, božje davanje) i upornost.« Vidi: Lj. Tadić, *Tradicija i revolucija*, str. 51.

42

Usp. J. B. Schneewind, *The invention of autonomy*, str. 32.

43

M. Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, str. 98.

44

»Kalvinističko učenje o predestinaciji omogućilo je da se u carstvu gotovo sveopćeg grijeha uzdigne jedan mali broj preduzumljivih i ostvari nova vlast umjesto stare. Religija je na taj način omogućila prodor tipično buržoaskog slobodnog poduzetništva, a time i pobjedu kapitalizma nad feudalizmom. Tako su stjecanje i pravo svojine dobili religiozni atest.« Vidi: Lj. Tadić, *Tradicija i revolucija*, str. 56.

45

F. Borkenau, *Prelazak sa feudalne na građansku sliku sveta*, str. 107.

46

»...ne treba nipošto zastupati jednu budalasto-doktrinarnu tezu kao što je teza da je kapitalistički duh mogao nastati samo kao emanacija izvjesnih utjecaja reformacije, ili, čak, da je kapitalizam kao privredni sistem tvorevina reformacije. Već to da su izvjesni važni oblici kapitalističkog poslovanja notorno mnogo stariji od reformacije stajalo bi takvom shvaćanju jednom zauvijek na putu. Nego treba samo ustanoviti da li su i koliko religijski utjecaji pri kvalitativnom obličju i kvantitativnoj ekspanziji onog 'duha' širom svijeta bili saučesnici i koje se konkretne strane kulture koja se zasniva na kapitalističkoj bazi na njih svode (...).« Vidi: M. Weber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, str. 69.

47

»Asketska racionalnost kalvinizma ispoljila se u strogom ograničavanju svakog ispoljavanja životne radosti, zabranjivanju igre i nošenja svijetle odjeće, u štedljivosti i marljivosti na radu.« Vidi: Lj. Tadić, *Tradicija i revolucija*, str. 56.